

The Semantics of "Laughter" and "Smile" in some Persian Prose Texts *

Zahra Nasirishiraz¹ | Kazem Jafarinik²

1. Corresponding author, Assistant professor of Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E-mail: zahra.nasirishiraz@yahoo.com
2. PhD Persian Language and Literature of Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E-mail: K_jafari68@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Purpose: The human reaction to the environment and situation is not solely based on language and its signs. Body movements, gazes, crying, laughing, and smiling can also assist us in communication and expressing inner concepts. Among these, laughter holds a special place; on one hand, emotions and feelings have paved the way for the creation of numerous meanings in literary texts, and literature reflects many human states. Laughter is one of the most apparent of these emotions, capable of representing various concepts and meanings just like literary speech.
Article history: Received 25 January 2025 Received in revised form 18 March 2025 Accepted 12 April 2025 Published online 04 August 2025	Method and Research: Since the context of speech and conversation has a close relationship with the type of meaning and the reason for laughter, this study aims to explore the semantics of laughter for the first time based on some of the most important prose texts in Persian literature, such as "Qabusnameh," "Kalileh and Demneh," "Golestan," and others, where laughter manifests as a behavior among human and allegorical characters.
Keywords: Semantics, Laughter, Persian Prose Texts, regarding the condition, Laughter pain.	Findings and Conclusions: According to the authors' findings, what cannot be expressed verbally can often be easily conveyed through laughter; thus, by analyzing someone's laughter, their unspoken words can be understood. Mockery, sarcasm, criticism and objection, welcome, creating connections, displaying joy and sorrow, nurturing feelings of revenge and encouragement, warnings, self-promotion, and many other meanings can be expressed through laughter. On the other hand, contrary to common belief, laughter is not necessarily a means of expressing freedom and liberation from the constraints of the inner and outer world; it can sometimes even be used to conceal inner desires, emotions, and feelings, as well as to avoid conflict and confrontation. This self-censorship becomes evident when a person perceives themselves to be in danger, as seriousness may have negative consequences for them.

*Cite this article: nasirishiraz, Zahra. & jafarinik, Kazem . (2025). The Semantics of "Laughter" and "Smile" in some Persian Prose Texts. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 28 (57), 83-104. <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24734.3181>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24734.3181>

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

Man is the only creature that inherently and intrinsically laughs, or at least, man is the only creature whose laughter we are aware of. To such an extent, laughter has been considered a criterion for being human, and ‘the laughing animal’ signifies this distinction from other animals; therefore, to laugh, one must first be human. The effect of laughter on the audience is no less than that of speech. Just as speech manifests in various ways, laughter also has types, each leaving a unique impression on the audience. On the other hand, the context for the emergence of laughter is similar to that of speech: expressing a need, complaining, showing joy, humiliating and mocking others, self-praise and hostility towards others, coquetry, reproof, and many other reasons place speech and laughter side by side in expressing meanings. Therefore, laughter and smiling can be considered languages for expressing thoughts and feelings, and their meanings can be examined and analyzed.

2. Methodology

In this research, laughter is considered a behavioral language for expressing concepts, aiming to enumerate some of its meanings. Therefore, rather than focusing on the causes of laughter, the authors examine and analyze its meanings in selected Persian prose texts that possess narrative and storytelling structures.

3. Discussion

As we know, in contrast to serious literary works, there are also works that have transcended the content and structural domains of serious literature and shattered their rigidity. One of the deconstructive methods in literary works is laughter, which has led to the emergence of new literary genres and artistic forms. Undoubtedly, one important factor in the creation of some literary works is laughter—laughter that first forms within an individual and then, through artistic expression, is represented and popularized. Satire and farce, lampoons, parodies, and jokes all originate from laughter. Laughter, directed at accepted absolute patterns that serve as tools for domination in political and religious systems, has led to the creation of numerous literary genres and works. In genres and subgenres with social functions, laughter is considered a formative element of both form and content, and in literary prose texts—which serve as arenas for various discourses among historical and fictional characters—the expression of meaning and intent sometimes occurs solely through laughter and smiles. Here, laughter is not merely a biological or psychological action but rather a concept inherently containing words. Given that the sound of laughter and the manner in which a person laughs are unknown to us, the context of speech, the situation, and the status of the speaker guide us toward those words and their meanings. It is also worth noting that meanings are not uniformly understood by

everyone, and different interpretations of each laugh may occur. Within the scope of the semantics of laughter, the relationship between laughter and the subject of laughter, the laughing person, and their audience is of great importance. Since this research analyzes the meanings hidden in laughter, texts have been selected in which the words 'laughter' and 'smile' have been used in some way.

4. Conclusion

In historical and allegorical prose texts, where human relationships are well-displayed, laughter stands alongside speech, revealing what can or cannot be said. Sometimes, it also conceals what is unsaid; therefore, laughter, like other human matters, is not entirely a part of reality and can be false. Laughter and smiling are not dependent on a specific social class and are accessible to everyone; however, the rank and status of individuals influence their manner and meaning. These two human behaviors are connected to the context of speech, and like speech, they can possess eloquence and rhetoric. Laughter has a multilingual discourse and can generate contradictory interpretations. The ambiguity of laughter stems from its lack of a semiotic system, unlike language, to clearly express meanings within itself; thus, only the linguistic context can help us understand it. Laughter, like speech, is purposeful. The emotional differences in laughter and smiling result from the various goals and motivations they contain; although laughter and smiling embody joy and cheerfulness, they do not always represent them. Therefore, due to different causes, they have various meanings and are among the communicative methods for expressing concepts such as protest, insinuation, surprise, interest, joy, mockery, rejection and affirmation, frustration, distress, anger, concealment of true feelings and thoughts, denial, and other meanings.

معناشناسی «خنده» و «تبسم» در برخی از متون نثر فارسی*

دکتر زهرا نصیری شیراز^۱ | دکتر کاظم جعفری نیک^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. رایانامه: zahra.nasirishiraz@yahoo.com

۲. دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. رایانامه: k_jafari68@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۳	زمینه: واکنش انسان به محیط و موقعیت، صرفاً بر اساس زبان و نشانه‌های آن نیست. حرکات بدن، نگاه، گریه، خنده و تبسم نیز می‌توانند ما را در ایجاد ارتباط و بیان مفاهیم درونی یاری کنند. در این میان، خنده جایگاه ویژه‌ای دارد، از سویی احساسات و عواطف، زمینه‌ساز ایجاد معانی زیادی در متون ادبی شده‌اند و ادبیات جلوه‌گاه بسیاری از حالات انسانی است. خنده و تبسم یکی از آشکارترین این عواطف است که می‌تواند مانند سخن ادبی، نمودار مفاهیم و معانی گوناگونی گردند. روش: از آن‌جا که زمینه گفتار و سخن، رابطه تنگاتنگی با نوع معنا و علت خنده دارد، این جستار بر آن است تا برای نخستین بار، بر پایه برخی از مهم‌ترین متون نثر فارسی؛ چون قابوس‌نامه، کلیله و دمنه، گلستان و... که در آن‌ها خنده به مثابه یک رفتار میان شخصیت‌های انسانی و تمثیلی شکل می‌گیرد، به معنی‌شناسی خنده بپردازد. یافته‌ها: بر اساس یافته‌های نگارندگان، آنچه را که نمی‌توان بر زبان آورد، با خنده به‌آسانی می‌توان بیان کرد؛ از این روی با تحلیل خنده کسی، سخن ناگفته‌وی قابل دریافت است. تمسخر، تعریض، انتقاد و اعتراض، خوش‌آمد، ایجاد ارتباط، نمایش شادی و غم، پروراندن حس انتقام و ترغیب، اخطار، خودشیرینی و بسیاری از معانی دیگر را می‌توان با خنده بیان نمود. از طرفی برخلاف گمان رایج، خنده برای بیان آزادی و رهایی از اسارت جهان درون و بیرون نیست، بلکه گاهی برای پنهان کردن خواست درون، احساسات و عواطف و اجتناب از درگیری و نزاع نیز به کار می‌رود. این خودسانسوری هنگامی که شخص، خود را در خطر می‌بیند و جدی بودن، عواقب ناگواری برای او دارد، جلوه‌گر می‌شود.
کلیدواژه‌ها: معناشناسی، خنده، متون نثر فارسی، موقعیت کلام، دردخند.	

*استناد: نصیری شیراز، زهرا؛ جعفری نیک، کاظم. (۱۴۰۴). معناشناسی «خنده» و «تبسم» در برخی از متون نثر فارسی. نثر پژوهی ادب فارسی، ۲۸ (۵۷)، ۸۳-۱۰۴.

۱- مقدمه

انسان، تنها موجودی است که به شکل ذاتی و درون زاد می خندد یا دست کم تنها موجودی که از خنده اش خبر داریم، انسان است تا بدان جا که خنده به عنوان معیاری برای انسان بودن شمرده شده است و «حیوان ضاحک» بیانگر این تمایز با دیگر حیوانات است؛ بنابراین برای خندیدن، نخست باید انسان بود. تأثیر خنده بر مخاطب کم تر از سخن نیست. همان گونه که کلام به شیوه های گوناگون نمود پیدا می کند، خنده نیز دارای انواعی است که هر کدام بر مخاطب اثر ویژه ای می گذارد؛ از سوی دیگر زمینه پدید آمدن خنده نیز همانند سخن است؛ بیان یک نیاز، شکایت، اظهار شادمانی، تحقیر و تمسخر دیگری یا دیگران، خودستایی و دیگر سبزی، کرشمه و عتاب و بسیاری از دلایل دیگر، سخن و خندیدن را برای بیان معانی در کنار هم قرار می دهند. خنده نیز مانند زبان درگیر نظام طبقاتی و اصول و ارزش های حاکم بر جامعه است؛ چنان که اگر یک فرد بالادست، مطلب و لطیفه ای را تعریف کند همه می خندند؛ اما اگر یک فرد فرودست، خنده دارترین لطیفه را بیان کند، کسی به آن صورت نمی خندد: «بدان که هر خصلتی که آن ستایش توانگران است همان خصلت نکوهش درویشان است» (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۱۳۰) بنابراین برخلاف نظر برخی از نظریه پردازان ادبی، از جمله میخاییل باختین، خنده نیز زمانی در دست صاحبان قدرت قرار می گیرد و می تواند شیوه ای برای اظهار قدرت و کنترل باشد؛ چنان که در متون ادبی، اغلب، خنده از جانب مرتبه داران بر زیردستان است و ضعیفاً عامل خنده آنانند، به علاوه نهفته خندیدن از بیم دیگران (پادشاه) نشانه ای از همین خنده ابرازی است (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۸۰) از سوی دیگر، مقام و منصب و موقعیت اجتماعی و شغل اشخاص بر خنده تأثیرگذار است؛ چنان که عنصرالمعالی به فرزند خود توصیه می کند: «...در مجلس حکم به هیبت نشینی و ترش روی و بی خنده و با جاه و حشمت باشی، گران سایه و اندک گوی و بسیار نباشی». (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۱۹۲) و در آیین و رسم شاعری به وی سفارش می کند که ترش روی و گرفته نباشد و پیوسته، تازه روی و خنده ناک باشد. (ن. ک. عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۲۳۱) همچنین در آیین پادشاهی می فرماید: «و همیشه راستگوی باش؛ ولیکن کم گوی و کم خنده باش تا کهتران بر تو دلیر نشوند...» (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۱۹۲) و درباره خصوصیات مودود بن مسعود که هشت سال در غزنین ندیم وی بود، می آورد: «... دوم آن که هرگز چندان نخندیدی که دندان وی پدیدار آمدی، تبسم کردی.» (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۲۹۰) و این ویژگی را به پادشاهان روم هم نسبت می دهد. در جمع صوفیان نیز نباید بسیار خندید و نیز گران جان و ترش روی بود که عذر چنین فرد را می خواهند. (نک. عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۳۲۲) از نظر دینی نیز به خنده و تبسم به عنوان یکی از شیوه های تأثیرگذار بر دیگران توجه شده است؛ چنان که گفته شده است پیامبر (ص) همواره تبسم بر لب داشته اند و با مزاح خود، دیگران را می خنداندند و حتی صحابه این را مناسب مقام نبوت نمی دانستند. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۷) از سویی، خنده بسیار را موجب سختی دل و غفلت از ذکر خدا می شمردند. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۸) همچنین در قرآن، خنده از اعمال مشرکان در حق مؤمنان برای تمسخر دانسته شده است. (نک. قرآن: ۸۳/۳۰) در فلسفه نیز به خنده توجه شده است؛ چنان که هربرت اسپنسر، کانت و هانری برگسون در این باره نظراتی دارند. (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۹)

۱.۱- بیان مسئله

خنده یک کنش رفتاری است و شادی را نباید با خنده یکی دانست. در واقع خنده با معانی چون نقاب، مرگ، تمسخر، خشم و خشونت، التیام بخشی، شادی، شهوت رانی، ستایش گری و... در پیوند است که ممکن است کلام مجالی برای بیان آن ها پیدا نکند؛ اما در ساخت ایجاز گونه خنده و لبخند و با پیامدهای کم تر، این انگاره ها بیان شوند. از این نگرانه، خنده دارای گفتمان است و معانی و مفاهیمی را با زبان خاص خود بیان می کند. خنده، اغلب با مجموعه ای از روابط اجتماعی مرتبط است و در اجتماع بیشتر از تنهایی روی می دهد و در روابط اجتماعی از طریق گفت و گو کاربرد دارد و می توان این گونه گفت که یک نظام ارتباطی است. علاوه بر این، خنده خصوصی و فردی هم وجود دارد که اگرچه ممکن است علتی مکالمه ای داشته باشد، ولی برای دیگران قابل دریافت نیست. از سویی چنین به نظر می رسد، خنده از نخستین موضوعاتی باشد که جوامع بشری برای آن آداب و آیینی، به مقتضای

حال در نظر گرفته و به صورت نابه‌جا و برجای تلقی کرده‌اند. از طرفی، این که گفته شده‌است انسان تنها به اشخاص و پدیده‌های انسانی می‌خندد و نه اشیاء و امور خارج از دست‌سازه‌های وی، نادرست است (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۲۵)؛ زیرا اشیاء و دیگر پدیده‌های مادی و معنوی که انسان در آن‌ها دخل و تصرفی نداشته است، هنگامی که از ادراک انسان عبور کنند، می‌توانند خنده‌آور باشند و در نتیجه ما به همه‌چیز می‌خندیم. از سویی باید به پیوند خنده با زبان و اندیشه اشاره کرد که بدون این دو، ادراک امر خنده‌آور و تحلیل آن میسر نبود و خنده، خلق نمی‌شد؛ بنابراین در این پژوهش، خنده به‌عنوان زبانی رفتاری برای بیان مفاهیم در نظر گرفته شده است و برآن است تا شماری از معانی آن را برشمارد، از این روی، نگارندگان بیش از این که به علل خنده بپردازند، معنای آن را بررسی و تحلیل می‌نمایند.

۲.۱- پیشینه پژوهش

مطالعات زیادی درباره‌ی خنده از دیدگاه روانشناسی و فلسفی صورت گرفته است، ولی تا کنون در حوزه‌ی معنی‌شناسی خنده و تبسّم پژوهشی به انجام نرسیده است؛ از جمله زیگموند فروید در کتاب «لطیفه و ارتباطش با ناخودآگاه»، علاوه بر این که خنده را یک واکنش احساسی می‌داند، آن را پدیده‌ای پیچیده و روانی در نظر گرفته که می‌تواند به درک بهتر خود و دیگران کمک کند. همچنین وی خنده را به‌عنوان واکنشی روانی و اجتماعی تحلیل کرده است و آن را نتیجه‌ی تضادهای درونی و تنش‌هایی می‌داند که در ذهن انسان وجود دارند (فروید، ۱۳۹۹) از نظر فلسفی نیز خنده بررسی شده است؛ چنان‌که هانری برگسون در کتاب «خنده» به تحلیل امور خنده‌آور پرداخته است. وی در این اثر، با تجزیه و تحلیل مسائلی که موجب خنده می‌شود در تلاش است تا نشان دهد که چرا و چگونه این مسائل انسان را می‌خندانند. (برگسون، ۱۳۹۹) علاوه بر این، ریوآر سیویلی در کتاب «خنده و فلسفه» (سیویلی، ۱۳۹۸)، فریدریش نیچه در «چنین گفت زرتشت» (نیچه، ۱۳۹۵) از نظر فلسفی به خنده پرداخته‌اند. همچنین خنده و تاریخ آن یکی از موضوعات مورد علاقه‌ی میخائیل باختین بوده است. (باختین، ۱۳۹۵) محمد/خگری در مقاله‌ای با عنوان «مفهوم‌پردازی نظری ابتسام در ادبیات عرفانی برای طراحی طنز رسانه‌ای» به مفاهیم نظری مرتبط با طنز در ادبیات عرفانی پرداخته است. (خگری، ۱۴۰۰)

۳.۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

با وجود پژوهش‌های متعددی که در زمینه‌ی خنده و تبسّم و چگونگی شکل‌گیری و کارکرد آن‌ها از نظر فلسفی، روانشناسی، اجتماعی و ادبی صورت گرفته است، اما تاکنون در زمینه‌ی معناشناسی و تحلیل معانی و مفاهیم گوناگون این دو، به مثابه‌ی زبانی مفهوم‌گرا انجام نشده است؛ بنابراین انجام پژوهشی تازه در زمینه‌ی مفهوم‌شناسی خنده و تبسّم در متون نثر فارسی که بیشتر جنبه‌ی تاریخی و داستانی دارند، ضروری می‌نماید.

۲- بحث

چنان‌که می‌دانیم، در برابر آثار ادبی جدّی، آثاری نیز وجود دارند که قلمروهای محتوایی و ساختاری آثار ادبی جدّی را درنوردیده‌اند و انعطاف‌ناپذیری آن‌ها را در هم شکسته‌اند. یکی از شیوه‌های ساختارشکنانه‌ی آثار ادبی، خنده است که موجب به‌وجود آمدن گونه‌های ادبی و آثار هنری تازه‌ای شده است. از مسائلی که بسیار مورد توجه میخائیل باختین بوده و در آثار خود به آن پرداخته، «تاریخ خنده» است؛ از نظر وی، زبان خنده هرگز تن به اقتدار، خشونت و محدودیت نداده است. زبان خنده هرگز ابزاری در اختیار صاحبان قدرت نبوده و در برابر زبان رسمی و جدّی - که بیشتر مورد توجه حاکمان است - قرار گرفته است. خنده در تقابل با دوگانه‌انگاری نهفته در زبان جدّی و رسمی که فقط یک شکل خاص و ویژه را از زندگی می‌شناسد و تلاش می‌کند آن را به

مردم تحمیل کند، سویه‌های مختلف و متنوعی را از زندگی به نمایش می‌گذارد و به جهانی مکانیکی و ساختگی که منافع صاحبان قدرت را تأمین می‌کند، تن نمی‌دهد (نک. باختین، ۱۳۹۶: ۳۱۶). همین ویژگی خنده سبب‌ساز گونه‌های ادبی شده‌است تا ضمن آگاه کردن جامعه، دست حاکمان را از تسلط بر زبان، تفکر و آزادی کوتاه کند. به گفته باختین، نه تنها در دوره باستان، خنده ذاتی و مردمی باعث پدید آمدن گستره وسیع و متنوعی از ادبیات باستانی شد، بلکه در پیدایش و شکل‌گیری اولیه همه عوامل تاریخی گونه رمان نیز مؤثر بوده‌است. از طرفی، خنده بر واقعیت زنده، سبب به وجود آمدن انواع تقلیدهای تمسخرآمیز و نقیضه‌سازی‌های طنزآلود از همه گونه‌های برتر ادبی می‌شود. (نک. باختین، ۱۳۹۶: ۵۶-۵۵ و ۹۴ و (برگسون، ۱۳۹۹: ۱۷).

بی‌تردید یکی از عوامل مهم آفریده شدن برخی از آثار ادبی، خنده است، خنده‌ای که ابتدا در درون فرد شکل می‌گیرد و سپس به وسیله اثر هنری، بازنمایی و همگانی می‌شود. طنز و هزل، هجونامه‌ها، نقیضه‌ها و لطیفه‌ها همه از خنده سرچشمه می‌گیرند. خنده بر الگوهای مطلق پذیرفته شده که ابزاری برای تسلط در دست نظام‌های سیاسی و دینی است، سبب خلق گونه‌ها و آثار ادبی فراوانی گردیده‌است. باختین در بحث درباره پیشینه گفتمان رمان، خنده را یکی از دو عامل سرنوشت‌ساز می‌داند و می‌نویسد: «قدیمی‌ترین اشکال بازنمایی هنری زبان با خنده شکل گرفته‌اند. این اشکال در ابتدا فقط استهزای زبان شخص دیگر و تمسخر گفتمان مستقیم شخص دیگر بودند.» (باختین، ۱۳۹۶: ۹۴) این آثار با بهره‌گیری از انگاره‌های محتوایی آثار جدی، ضمن نقد مضحک گذشته، واقعیت‌های روزمره زمان حال را به نمایش می‌گذارند. در گونه‌ها و زیرگونه‌هایی که کارکردی اجتماعی دارند، خنده یکی از عوامل فرم و محتواساز به شمار می‌آید و در متون نثر ادبی که عرصه گفتمان‌های گوناگون میان شخصیت‌های تاریخی و داستانی است، بیان معنا و مقصود گاه صرفاً به وسیله خنده و تبسم صورت می‌گیرد.

۱.۲- معنای معنی

پیش از پرداختن به معناشناسی خنده، لازم است به معنا و چگونگی دست‌یابی به آن نگاهی اجمالی داشته باشیم تا ابعاد مختلف این جستار روشن شود. ارائه تعریفی از معنی‌شناسی بسی آسان‌تر از پی‌بردن به معنی یک گزاره ادبی یا غیر ادبی در یک ساخت زبانی است؛ همچنان که در دیگر حوزه‌های زبانی و ادبی نیز، تحلیل دشوارتر از بیان تعاریف به نظر می‌رسد. معنی‌شناسی را علم بررسی معنی تعریف کرده‌اند که با زبان‌شناسی و آواشناسی در پیوند است (نک. ر. پالمر، ۱۳۶۶: ۲۰)؛ البته معنی‌شناسی به دنبال دست‌یافتن به جوهری موهوم به نام «معنی» نیست، بلکه تلاش برای درک شیوه «معنی دادن» واژه‌ها و جملات است و این که واژه‌ها و جملات چگونه می‌توانند معنی‌دار شوند. (پالمر، ۱۳۶۶: ۵۹)

۲.۲- معنای خنده و تبسم

پرسش دیگری که درباره خنده و تبسم می‌توان مطرح کرد، این است که آیا این دو نیز مانند بسیاری از رفتارها و حالات انسانی، می‌توانند ریاکارانه و از روی تزویر باشند؟ به عقیده باختین همه گونه‌های برتر و جدی، همه اشکال برتر زبان و سبک، همه عبارات کاملاً ثابت و همه هنجارهای زبان‌شناختی، آغشته به عوام‌زدگی، ریا و دروغ‌پردازی شده‌اند و فقط خنده از زشتی دروغ مصون مانده‌است. گفتنی است که وی به هیچ وجه خنده را فعالیت زیست‌شناختی یا روان‌شناختی نمی‌داند. باختین خنده را «پدیده فرهنگی اجتماعی - تاریخی عینی‌یافته‌ای» می‌داند که در ترجمان‌های کلامی حضور دارد؛ درواقع وی بر این باور است که خنده در قالب کلمه به متنوع‌ترین شکل، خود را آشکار می‌کند. (نک. باختین، ۱۳۹۵: ۳۱۶) چنین به نظر می‌رسد، برخلاف گفته باختین، خنده نیز مانند دیگر اعمال و رفتارهای آدمی، ممکن است رفتار روی و ریا شود؛ از این رو، در برابر خنده راستین و حقیقی، خنده مزورانه و دروغین هم وجود دارد؛ برای نمونه، در داستان «ویس و رامین» ویس برای پنهان کردن خواست و احساس درون و با هدف فریب موبدشاه، خنده بر لب می‌آورد. (نک. فخرالدین اسعد گرگانی، ۱۳۹۵: ۲۴۸)

از سوی دیگر، صاحبان قدرت بسیار به زبان جدی وابسته‌اند. آنان از طریق زبان جدی، اهداف خود را پیش می‌برند و تقریباً با زبان خنده و طنز، رابطه کمی دارند. آنان گمان می‌کنند حقیقت تنها از دهان آن‌ها خارج می‌شود و زبان آن‌ها - که جدی است - یگانه زبانی است که از طریق آن، حقیقت آشکار می‌شود. به همین دلیل است که عنصر/المعالی، به فرزند خود توصیه می‌کند: «... و پیوسته تازه‌روی و خنده‌ناک همی‌باش؛ اما بیهوده‌خنده مباش که بیهوده خندیدن دوم دیوانگی است؛ چنان که کم‌خندیدن دوم سیاست است و خویشتن‌داری است. چه گفته‌اند خنده بیهوده و بی‌وقت، گریه بود» (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۹۱) علاوه بر این، خندانان دیگران نیز ممکن است برای فریب‌دادن آنان باشد؛ چنان‌که: «خیاطی برای ترکی قبا می‌برید، ترک چنان ملتفت بود که خیاط نمی‌توانست پارچه از قماش بدزد ناگاه تیزی بداد، ترک را خنده بگرفت و به پشت افتاد خیاط، کار خود بدید. ترک برخاست و گفت: ای استاد درزی تیزی دیگر ده. گفت: جایز نباشد که قبا تنگ می‌گردد.» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۹۰) مولوی در دفتر ششم مثنوی، این حکایت را به گونه‌ای دیگر آورده است؛ اما وجه مشترک آن دو، استفاده خیاط از امر خنده‌آور برای فریب و غفلت مخاطب است. (نک. مولوی، ۱۹۳۳، ج ۳: ۳۷۰)

مطابق با نظر باختین، خنده صورت دیگری از حقیقت است؛ درواقع، زبان خنده بیان‌کننده حقایقی است که زبان جدی قادر به بیان آن‌ها نیست. زبان جدی بیش از هر چیز دیگری با زور، خشونت، ترس و... همراه است و برعکس آن: «...خنده کمتر از هر چیز دیگری ممکن است ابزار سرکوب و تحمیق مردم باشد. هرگز کسی نتوانسته‌است آن را به‌تمامی رسمی کند. خنده همیشه سلاح آزادی در دست مردم بوده است» (باختین، ۱۳۹۶: ۴۵۹)؛ چنان‌که باختین گفته‌است: «خنده شکل خارجی حقیقت نیست، بلکه شکل درونی اساسی است که لحن جدی را نمی‌توان جایگزین آن کرد و گرنه محتوای خود حقیقی که در پرتو خنده آشکار شده‌است، درهم شکسته و تحریف می‌شود. خنده نه فقط ما را از سانسور خارجی، بلکه بیش از هر چیز از سانسور عظیم درونی نجات می‌دهد؛ انسان را از موضوعیت‌های استبدادی گذشته و قدرت که در طول هزاران سال در ذهن جای گرفته‌اند، می‌رهاند» (به نقل از پوینده، ۱۳۷۷: ۴۸۸) البته خنده نیز می‌تواند برای خودسانسوری باشد؛ چنان‌که ترکیباتی مانند دردخند، زهرخند، نیش‌خند و... بیانگر این امر هستند. از این نگرانه، نمونه‌هایی که در آثار ادبی از نظر معنایی و مفهومی به کار رفته‌اند، این خودپوشیدگی را نشان می‌دهند: «پیوسته پسته‌وار شوربختی خود را به دردخند پوشیده می‌دارم» (خرندزی، ۱۳۷۰: ۱۲۵-۱۲۴) از این روی خنده، همیشه برای پدیداری نیست و برخلاف نظر میخاییل باختین، پوششی است برای آنچه گفتنی نیست؛ چنان‌که در «کلیه و دمنه» در تکمیل این که به جمال ظاهر فریفته نباید گشت که قبح باطن بر آن راجح است» این بیت آمده است:

خوب‌رویان زشت پیوندند همه گریان‌کنان خوش‌خندند
(نصرالله منشی، ۱۳۸۶: ۴۰۳)

که می‌تواند خندیدن برای پنهان کردن خبث درون و نیت واقعی باشد؛ بنابراین کاربرد تعبیر آشکارشدگی واقعیت و معنای راستین درباره خنده و تبسم همیشه و همه جا درست به نظر نمی‌رسد.

۳.۲- معناشناسی خنده و تبسم

در این جا مقصود از خنده، صرفاً کنش زیست‌شناختی یا روان‌شناختی نیست، بلکه انگاره‌ای است که در درون خود کلماتی را نهفته است. با در نظر داشتن این امر که صدای خنده و چگونه خندیدن شخص بر ما پوشیده‌است، بافت کلام و موقعیت و مقام سخن، ما را به آن کلمات و مفاهیم آن‌ها رهنمون می‌کند. این نکته نیز گفتنی است که معانی برای همه به‌صورت یکسان فهمیده نمی‌شوند و ممکن است برداشت‌های متفاوتی از هر خنده صورت گیرد. در گستره معناشناسی خنده، ارتباط بین خنده و موضوع خنده، شخص خندان و مخاطب وی اهمیت فراوان دارد. از آن‌جا که این پژوهش معانی نهفته در خنده را تحلیل می‌کند؛ متن‌هایی گزینش شده‌اند که واژه «خنده» و «تبسم» به گونه‌ای در آن‌ها به کار رفته‌است.

تأکید نگارندگان بر موقعیت کلام و مقتضای حال بدین دلیل است که خنده نیز مانند سخن مقامی دارد. چه بسا خنده نه‌برجای انسانی را بی اعتبار کند: «در مستی... بسیار خندیدن و بسیار گریستن هم عریبه است.» (عنصرالمعالی، ۹۴-۹۵) نیز در جایی دیگر خنده برجای برای تأثیرگذاری سخن لازم است؛ چنان‌که عنصرالمعالی در آیین و شرط سپهسالاری می‌نویسد: «...و روز حرب چون چشم بر لشکر خصم افگنی و هر دو لشکر روی به یکدیگر نهند، خنده‌ناک باش و با لشکر خویش همی‌گوی که: چه سگان باشند اینها؟ به یک ساعت دمار از ایشان برآریم.» (همان: ۲۷۵) که خنده رزمی و حماسی در میدان جنگ برای روحیه دادن و ایجاد جنگ روانی است.

همچنین، خنده بر درک و دریافت ما از سخن مؤثر است و گاه حتی معنای کلام را تعدیل می‌کند یا تغییر می‌دهد: «نفس نفس‌زدن در معنی جمله دخیل است؛ حتی عوامل غیر زبانی مانند چشم‌زدن، خندیدن، کج نگه‌داشتن سر، بالا انداختن ابرو، همه و همه می‌توانند در استنباط ما از معنی جمله دخالت داشته باشند و واحدی برای مطالعه معنی به حساب آیند.» (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۴-۳۳).

از سوی دیگر، در مواردی ممکن است فرد، خنده یا تبسمی بر لب نیاورد؛ اما مخاطب از کلام او بوی خنده بشنود: «شخصی تیری به مرغی انداخت. خطا کرد. رفیقش گفت: احسنت. تیرانداز برآشفته که به من ریشخند می‌کنی. گفت: نه، می‌گویم احسنت؛ اما به مرغ.» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۹۴) همچنین اگر کسی را در حال خنده و تبسم ببینیم، علت و معنای آن را نمی‌دانیم، ولی اگر با او به گفتگو بنشینیم، ماجرای او را بدانیم و مقتضای حال را بشناسیم فهم معنا آسان‌تر است. در متون ادبی اغلب این شرایط فراهم است و معمولاً خنده در پایان ماجرای بر لبان می‌نشیند؛ به همین دلیل برای پی‌بردن به معنای آن باید به پیش از آن رفت. برای مثال در حکایت: «جمعی دهقانان پیش مأمون الرشید از عامل ظالم شکایت کردند و دادخواهی نمودند. گفت: در میان عمال من به راستی و عدل او کسی نیست، از فرق تا قدم هر عضو او پُر است از عدل و انصاف. ظریفی از آن دهقانان گفت: ای خلیفه چون حال چنین است، هر عضوی از اعضای او را به ولایتی فرست تا همه قلمرو تو را عدل فروگیرد و مردم به رفاهیت گذرانند. مأمون بخندید و آن عامل را معزول ساخت.» (صفی، ۱۳۵۲: ۲۹۳) خنده پایان حکایت به دلیل پذیرش سخن دهقان است که با توجه به ماجرا دانسته می‌شود. در ادامه شماری از معانی خنده و تبسم بیان می‌شوند.

۲.۳.۱- خنده بر خود (خنده تسکین)

غالباً مخاطب خنده، دیگری است و انسان بر خود نمی‌خندد؛ به‌ویژه در حضور دیگران بر خود خندیدن بیانگر پذیرش ضعف و ناتوانی است؛ اما خنده می‌تواند برآیند اشتباهات خود و به تعبیری دیگر خبط کردن باشد. با استفاده از خنده می‌توان نظر دیگران را به خود جلب کرد و حتی آنان را از موضوع منحرف ساخت. بر کار خویش خندیدن شاید برای تسکین خود و نیز برای سبک کردن گرانی اشتباه در جمع باشد؛ همانند خنده آن مردی که می‌خواست به عربی سخن بگوید و: «...روزی در محفلی سخنی تازی خطا گفت، یکی از حاضران تبسمی واجب دید. بخندید و گفت: بر زبان من خطا رود و تخته زرد در خانه من است؟» (نصراله منشی، ۱۳۸۶: ۴۰-۳۹) هنگامی که انسان به اشتباه خود پی می‌برد، اما امکان پوشاندن و جبران نیست، خنده ابزار مناسبی برای سبک کردن موقعیت و انحراف ذهنی دیگران است. پیداست که در چنین خنده‌ای، لذت وجود ندارد؛ زیرا خود فرد عامل خنده برای خویش است و علت و موقعیت آن را وی فراهم می‌کند. همچنین ممکن است فرد از سوی دیگران در موقعیتی خنده‌آور قرار گیرد که این خنده می‌تواند جنبه اعتراضی و انتقادی هم داشته باشد: «شخصی مهمانی را در زیر خانه خوابانید، نیمه‌شب صدای خنده وی در بالاخانه شنید. پرسید که در آن‌جا چه می‌کنی؟ گفت: در خواب غلتیده‌ام. گفت: مردم از بالا به پایین غلتند تو از پایین به بالا غلتی. گفت: من هم به همین می‌خندم.» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۹۰) نیز خنده بر خود از روی نادانی که در آن شخص، عملی ناخوشایند را خوشایند می‌پندارد: «گردی تیزی داد حاضران به قهقهه درآمدند، ساده‌لوح گمان برد که مگر لطیفه‌ای مضحک گفته، خود نیز بخندید که الحق خوب لطیفه‌ای گفتم» (قائمی، ۱۳۳۸: ۳۸) از این شمار است؛ بنابراین این که گفته شده: «خنده ما همیشه خنده‌ای گروهی است» (برگسون، ۱۳۹۹: ۲۷) درست نیست و در تنهایی هم به خود یا دیگری می‌توان خندید.

۲.۳.۲- خندهٔ قرابت

خنده حاصل ادراک است و آن دریافت می‌تواند درست یا نادرست باشد. از طرفی دیدن افراد و اشارات آنان می‌تواند برای ما معنا داشته باشد؛ چنان‌که در گذشته دیدن افراد قبیح‌الوجه و کریه‌المنظر نشانهٔ شومی دانسته می‌شد. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۹۴) یکی از این حالات انسانی، خنده است که اگر از فردی صادر شود که پسند ما نباشد، آن را خوشایند نمی‌دانیم. به گفتهٔ برگسون، شباهت موجب خنده می‌شود (برگسون، ۱۳۹۹: ۷۳) که این شباهت نه تنها به لحاظ ساختاری و شکلی، بلکه از نظر روانی و شخصیتی می‌تواند عامل خنده و لبخند باشد. عنصر/المعالي در باب ششم قابوس‌نامه با عنوان «در فروزی گهر از فروزی خرد و هنر»، این گونه بیان می‌دارد که نباید ستودهٔ جاهلان بود که در این صورت مورد نکوهش دانایان قرار می‌گیری و سپس حکایتی دربارهٔ زکریای رازی نقل می‌کند که: «چنین شنیدم که محمد بن زکریای رازی رحمه‌الله می‌آمد با قومی از شاگردان خویش. دیوانه‌ای پیش ایشان اوفتاد؛ در هیچ کس ننگریست مگر در روی محمد بن زکریا و نیک در او نگاه کرد و در روی او بخندید. محمد بن زکریا باز خانه آمد و مطبوع افتمون بفرمود پختن و بخورد. شاگردان گفتند که چرا مطبوع خوردی؟ گفت از بهر آن خندهٔ دیوانه که تا وی از سودای خویش جزوی با من ندید، با من نخندید، چه گفته‌اند: کُلُّ طَائِرٍ يَطِيرُ مَعَ شَكْلِهِ» (عنصرالمعالي، ۱۳۴۵: ۴۲) این حکایت بیانگر این است که خنده نیز می‌تواند وسیله‌ای برای ستودن دیگران و خوش‌آمد باشد؛ حسی نظیر قرابت و نزدیکی حاصل از درک همانندی‌های مشترک با دیگری، معنی حاصل از این خنده است. چنین خنده‌هایی را می‌توان میان عاشق و معشوق برای اعلام پیوندهای عاطفی و روحی، به فراوانی دید.

۲.۳.۳- خندهٔ تمسخر

در خندهٔ تمسخرآمیز، موضوع خنده «دیگری» است و خود تمسخرکننده را در بر نمی‌گیرد. این جاست که نوعی از خشونت، بی‌حسی موقت و همدستی با وضعیتی، موجب آشکار شدن حس درونی می‌شود. سیاستمداران و صاحبان قدرت هم به همین شکل با خنده مواجه می‌شوند و آنان هم به راحتی به «دیگری» می‌خندند و او را از طریق خنده، سرکوب می‌کنند. خنده در این معنا، سویه‌های خشونت‌آمیز خود را نشان می‌دهد. هنگامی که خنده به معنای تمسخر باشد، زمینهٔ آشنایی و شناخت اهمیت پیدا می‌کند؛ به بیان دیگر این نوع خنده زمانی شکل می‌گیرد که شناختی از مخاطب، موقعیت و موضوع در ذهن به وجود آمده باشد. این نوع خنده غالباً با برتری جویی همراه است و ضعف دیگران را هدف قرار می‌دهد. به نظر می‌رسد که یکی از دلایل نگرش منفی نسبت به خنده، استهزاء و تمسخر نهفته در آن باشد؛ زیرا خوارشماری مخاطب و برجسته‌سازی ضعف او را در بر دارد. خنده و لبخند در معنای تمسخر، جانشین درگیرهای فیزیکی و زبانی می‌شود و از این جهت شیوهٔ مسالمت‌آمیزی برای پایان دادن به تنش‌هاست: «و همیشه چشم نهاده بودی تا پادشاهی بزرگ و جبار بر چاکری خشم‌گرفتی و آن چاکر را لذتی و فروگرستی، این مرد از کرانی بجستی و فرصتی جستی و تضرب کردی و المی بزرگ بدین چاکر رسانیدی و آنگاه لاف‌زدی که فلان را من فروگرفتم- و اگر کرد، دید و چشید- و خردمندان دانستندی که نه چنان است و سری می‌جنبانیدندی و پوشیده خنده می‌زدندی که وی گراف‌گوی است.» (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۲۲۶-۲۲۷)

باختین معتقد است که خنده همواره رو به سوی آزادی و رهایی داشته و در مقابل سانسور و محدودیت ایستاده است. با وجود این، خنده اگر خود تمسخرکننده را دربر نگیرد، خصوصیت بنیادی و مهم خود را که همانا رهایی و آزادی است، از دست می‌دهد و به ضد خود بدل می‌شود. خنده اگر تمسخرکننده را در بر نگیرد، بیشتر، دوگانه‌انگاری و جزم‌اندیشی را تأیید کرده‌است و درواقع سویه‌های منفی خود را به نمایش می‌گذارد (نک. باختین، ۱۳۹۶: ۴۵۲) بنابراین ناسازگاری موجود در خنده سبب می‌شود یک شخص یا احساس و اندیشهٔ وی، شیء یا موقعیت، کم‌ارزش و گاه بی‌اهمیت جلوه کند و به آن با دیدهٔ حقارت بنگریم: «... و ژکیدن و گفتار قوم به حاجب غازی می‌رساندند و او می‌خندیدی و از آن باک‌نداشتی که آن بادامیر محمود بود در سر او نهاده» (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۱۸۹) همچنین خنده از سر طعنه و به دیدهٔ حقارت نگریستن و رد درخواست (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۱۶۶)، سخن دیگران را به دور از عقلانیت دانستن، همانند خندهٔ سعدی بر نزاع یهودی و مسلمان و گفته‌های هر دو به هم (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۲۷۹) نیز (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۷۸)،

خلق موقعیت‌هایی که استهزا را برمی‌انگیزاند: «میشی از جویی بجست دنبۀ وی بالا افتاد. بز بخندید که عورت تو را برهنه دیدم....» (جامی، ۱۳۶۸: ۹۹)، خنده بر شکست کسی در مجادله (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۴۴) نیز خنده بر پاسخ فردی که برای دیگران امری قابل فهم نیست (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۴۹) پرسش کسی عقلانی نباشد و ساده به نظر برسد (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۸۵) و خنده بر حماقت دیگران (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۴۹) همه نشان‌دهنده معنای استهزا و خوارشمردن دیگری در خندیدن است. از سویی، خنده در عین بزرگ‌نمایی موضوع و موقعیت کلام، می‌تواند آن را کوچک بشمارد؛ این ویژگی، هنگامی که فرد قصد تمسخر، تحقیر و اظهار بی‌تفاوتی نسبت به موضوع یا دیگری را دارد، بیشتر نمایان است؛ به‌علاوه خنده بر دیگری به‌جهت استهزا به دلیل بی‌توجهی به دیگران است. از سوی دیگر تمسخر تحقیرآمیز، یکی از راه‌های کنترل فرد است که هدف آن ترغیب فرد به این امر است که مطابق میل دیگری عمل کند. به گفته برگسون، بی‌اعتنائی، محیط طبیعی خنده و احساس بزرگ‌ترین دشمن آن است (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۲۵) نیز به گفته باختین: «خنده مستلزم آن است که ترس رفع شده باشد» (باختین، ۱۳۹۶: ۴۵۷) که این امر در استهزا کاملاً روی می‌دهد. خنده، از این جهت می‌تواند کمک کند فرد اخلاق و رفتار را اصلاح کند. (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۳۵) هرکس درباره تمسخر و ریشخند خود دلیلی دارد که به نظر خود پذیرفتنی است؛ بنابراین هر تمسخری نمی‌تواند ناپسند باشد: «واعظی از سكرات موت سخن می‌گفت، جاهلی به گریه درآمد و صاحب‌دلی بخندید. جاهل برقی شد و به خرمن وی درافتاد که مگر از آتش دوزخ نترسی که بر مرگ تمسخر کنی؟ گفت بر مرگ نه بر تو تمسخر کنم که مرگ را مکروه شماری.» (قآنی، ۱۳۳۸: ۱۰۹)

۲.۳.۴- خنده بخشش و دلسوزی

در کنار شیوه‌های دیگر برای اعتذار و درخواست بخشش و برانگیختن شفقت دیگران، خنده و لبخند نیز به مقتضای حال می‌تواند چنین معنا و کارکردی داشته باشد. هانری برگسون بر این باور است که خنده با همدلی و ترحم مغایر است و به همین دلیل توصیه می‌کند که کم‌دی‌نویس باید از ایجاد صحنه‌هایی که تماشاگران با بازیگر نقش کم‌دی، همدلی می‌کنند، خودداری ورزد؛ زیرا از خنده جلوگیری می‌کند (نک. برگسون، ۱۳۹۹: صص ۲۵ و ۱۰) اگر این گفته در مورد کم‌دی صدق کند، درباره روابط بین فردی همواره درست نیست؛ زیرا خنده می‌تواند نمایشی از همدلی با دیگران باشد و در عین خندیدن می‌توان همدلی و ترحم نمود. خنده می‌تواند نمایانگر خوبی و نیکیِ نهان و نهاد انسان و بازتاب نیک‌اندیشی او باشد: «نصر گفت: من زر به تو ندادم؛ ولیکن این یک ماه نان تو را رایگانی نخوردم. ماهی بر خوان تو روزه خویش گشادم و مهمان تو بودم، اکنون که عید آمد حق من این است که از من زر خواهی؟ پسر مقله خندید و گفت خط و برات بستان و برو بسلامت که این زر به دندان مزد به تو دادم و من از بهر تو بگزارم.» (عنصرالمعالی، ۱۳۴۵: ۸۹-۹۱) از طرفی موقعیت فرد می‌تواند سبب ایجاد خنده و برانگیختن شفقت دیگران شود: «یکی از شعرا پیش امیر دزدان رفت و ثنایی بر او بگفت. فرمود تا جامه از وی برکنند و از ده به در کنند. مسکین برهنه به سرما همی‌رفت. سگان در قفای وی افتادند. خواست تا سنگی بردارد و سگان را دفع کند در زمین یخ گرفته بود. عاجز شد. گفت: این چه حرامزاده مردمانند، سگ را گشاده‌اند و سنگ را بسته. امیر از غرفه بدید و بشنید و بخندید. گفت: ای حکیم از من چیزی بخواه...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۸۶) نیز (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۴۷) در چنین مواردی، ظرافت و نکته‌سنجی خنداننده عامل برانگیختن حس دلسوزی است: «توانگری در عهد یکی از ظالمان بمرد. وزیر آن ظالم، پسر وی را طلب کرد و پرسید که پدر تو چه گذاشت؟ گفت: از مال و منال چنان و چنین و از وارثان، امیر کبیر- ایدۀ الله سبحانه- و این فقیر حقیر را. وزیر بخندید و فرمود که میراث وی را به دو نیم کردند، نیمی را به وی گذاشت و نیمی برای پادشاه برداشت.» (جامی، ۱۳۶۸: ۷۹) بنابراین چنین خنده‌ای که حاصل دو موقعیت متناقض و تلاش فرد برای رهایی از شرایط ناگوار است، معمولاً به بخشش و عفو خنداننده می‌انجامد. (نک. عوفی، ۱۳۵۹: ۷۸ و ۹۱) و (صفی، ۱۳۵۲: ۲۷) این خنده نشانه زیرکی فرد خنداننده در ایجاد خنده و تمام کردن ماجرا به نفع خود است: «جعفر بنی اُمیّه از امرای بزرگوار عبدالملک مروان بود چون مصعب بن زبیر به حرب عبدالملک آمد، جعفر از عبدالملک روی گردان شد و به مصعب پیوست و تیغ در روی عبدالملک کشید و چون مصعب کشته شد باز به ملازمت عبدالملک آمد. عبدالملک گفت: لا أنعم الله بِکَ چون از ما برگشتی و به دشمن پیوستی باز چرا آمدی؟ گفت: من بر بیگانه شوم قدمم و بارها امتحان کرده‌ام، رفتم و کار او بساختم و باز به ملازمت آمدم.

عبدالملک بخندید و از سر گناه او درگذشت.» (صفی، ۱۳۵۲: ۹۷) نیز خنده و تبسم بر گفته رشیدالدین و طوطا که به معنای بخشش او از جانب سلطان سنجر بود. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۴۵) ماجراهایی زیادی وجود دارد که خندانن موجب بخشش شده است و می‌توان آن را یکی از شیوه‌های اعتذار و حسن طلب دانست و خنده را نشانه پذیرش این درخواست به‌شمار آورد. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۳۹۳ و ۱۳۹) و (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۲۱۷)

۵.۳.۲- زهرخند و تلخ‌خند

هنگامی که جایی برای نشان دادن خشم وجود نداشته باشد یا پرخاش و تقابل در برابر دیگران بی‌فایده به‌نظر برسد، خنده می‌تواند فشار روانی و تنش را بکاهد و به‌عنوان یک عامل بازدارنده، بدن را در حالت تعادل نگه‌دارد. در زهرخند، یک نبرد مسالمت‌آمیز میان انبوهی از عواطف و افکار وجود دارد؛ بنابراین در چنین شرایطی، خنده به معنی پیروزی نیست، بلکه پس از شکست نیز نمایانگر می‌شود و تلاشی برای از بین بردن تنش‌های درونی و بیرونی است. چنان‌که گفته شد، صدای خنده و چگونگی ابراز آن بر معنای آن تأثیرگذار است و اگرچه در نمونه‌های نوشتاری، این ویژگی وجود ندارد، ولی ترکیب واژه «خنده» با دیگر کلمات، تاحدودی می‌تواند بیانگر چگونه خندیدن شخص باشد. ترکیباتی همچون زهرخند، نیش‌خند و تلخ‌خند علاوه برداشتن معانی و علت خنده، چگونگی آن را نیز نشان می‌دهند: «علی چون به دهلز بنشست، هرکسی را که رسید، او را چنان خدمت کردند که پادشاهان را کنند که دل‌ها و چشم‌ها به حشمت این مرد آگنده بود و وی هرکسی را لطف می‌کرد و زهرخنده می‌زد- و به هیچ روزگار من او را با خنده فراخ ندیدم، آلا همه تبسم که صعب مردی بود- و سخت فروشده بود، چنان‌که گفتم می‌داند که چه خواهد بود.» (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۴۶) در این‌جا، خنده‌زدن برمرگ نمود دارد؛ به‌ویژه این‌که خودباوری و اعتقاد داشتن به عمل خود را نیز به نمایش می‌گذارد. از طرفی خنده در تقابل با وحشت از مرگ قرار ندارد، ولی علی‌قرب را از انجام کار بی‌فایده و بی‌نتیجه، باز داشته‌است. در گلستان خنده امیر نیک‌سیرت بر مؤذن بد صدا که در بی‌خبری به سر می‌برد و علت بیرون راندن خود از شهر را نمی‌داند، نمودی از تلخ‌خند است (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۱۸۹) بنابراین این خنده می‌تواند از سر درک نادرست و کژفهمی دیگران باشد، وارونه‌دیدن شرایط و تفسیر سودجویانه از واقعیت‌ها، خنده تلخی بر چهره ظاهر می‌کند. علاوه بر این چنین خنده‌ای نشان‌دهنده دشمنی، تنفر و کینه و به‌طور کلی اندیشه بد و احساس ناگوار خود در حق دیگری یا وضعیتی است که در برابر آن کاری نمی‌توان کرد.

۶.۳.۲- خنده پرخاش

به دلیل وجود برخی از معانی خاص در خنده و تبسم، نگرشی منفی درباره آن نیز وجود دارد که مورد پسند فلاسفه، اندیشمندان و علمای اخلاق نیست و گاه به مقابله با آن برخاسته‌اند؛ به‌خصوص آن‌جا که جای همدردی و همدلی را می‌گیرد و حتی بر مرگ دیگران نیز جلوه‌گر می‌شود. گاهی خنده برای نشادادن خشم و به معنی پرخاش است. سنگدلانه به درد و رنج دیگران خندیدن همراه با کینه‌توزی و حس برتری پیروزمندانه در برابر کسی که شکست‌خورده است، معنای ناخوشایندی به خنده می‌دهد: «...و پس از آن شنیدم از ابوالحسن حربلی که دوست من بود واز مختصان بوسهل که شراب می‌خورد و با وی بودم، مجلسی نیکو آراسته و غلامان بسیار ایستاده و مطربان همه خوش آواز. در آن میان فرموده بود تا سر حسنک پنهان از ما آورده بودند و بداشته در طبقه با مکبه. پس گفت: نوباوه آورده‌اند تا بخوریم. همگان گفتند: خوریم. گفت: بیارید. آن طبق بیاورند و از او، مکبه برداشتند. چون سر حسنک را بدیدیم همگان متحیر شدیم و من از حال بشدم و بوسهل بخندید و باتفاق شراب در دست داشت به بوستان ریخت و سر، باز بردند.» (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۲۳۶-۲۳۵) چنان‌که بیان شد، خنده کینه‌توزانه بوسهل روزنی پس از بیرون راندن حسنک از میدان، برای به نمایش گذاشتن خروشی پیروزمندانه پس از نبردی دشوار، از این نمونه است. پرخاش شوخاک خنده هنگامی که فرد در تقابل با دیگری قرار می‌گیرد و یا تضادی در میان است، خود را نشان می‌دهد: «دزدی در خانه ابوبکر بغدادی رفت، چندان که جست چیزی نیافت چون به در، خواست رفت، ابوبکر خنده‌زد و تیزی رها کرد. [دزد] گفت: خوش خنده‌ای مردک که خوش خانمان آکنده داری» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۷۷) نیز برای خنده به معنی خشم یا به خشم آمیخته (نک. قاتانی، ۱۳۳۸: ۶۵).

۲.۳.۷- خنده پوششی (کتمان)

چنان که گفته شد و برخلاف گفته باختین، خنده همیشه برای بیان حقایق نیست، بلکه گاهی در برگیرنده معانی دیگر از جمله برای پنهان کردن خود به منظور ارزیابی شرایط است. در این مورد، مخاطب و جایگاه وی بر خنده تأثیرگذار است. این نوع خنده از پیش‌انگاری دیگران جلوگیری می‌کند و صراحت را از فرد می‌زداید. در این جا خنده یک واکنش هوشمندانه و نمایانگر زیرکی فرد در مواجهه با مناسبات پرتنش غافل‌گیرکننده است؛ بنابراین از خنده نیز به عنوان نقابی برای پنهان کردن حس درون استفاده می‌شود؛ همان گونه که خوارزمشاه در مواجهه با قائد ملنجوق و برای کنترل اوضاع، به جای نشان‌دان خشم، خنده بر لب می‌آورد: «امروز آدینه، خوارزمشاه بار داد و اولیا و خشم بیامدند، و قائد ملنجوق سالار کجاتان سرمست بود نه به جای خود نشست، بلکه فراتر آمد. خوارزمشاه بخندید، او را گفت: سالار دوش بار بیشتر در جای کرده است و دیرتر خفته است. قائد به خشم جواب داد که نعمت تو بر من سخت بسیار است تا به لهر و شراب می‌پردازم. از این بیراهی هلاک می‌شوم. نخست نان آن گاه شراب. آن کس که نعمت دارد خود شراب می‌خورد. خوارزمشاه بخندید و گفت سخن مستان بر من مگویید. گفت: آری سیر خورده، گرسنه را مست و دیوانه پندارد. گناه ما راست که بر این صبر می‌کنیم. تاش ماهروی، سپاه‌سالار خوارزمشاه بانگ بدو برزد و گفت میدانی که چه می‌گویی؟ مهتری بزرگ باتو به مزاح و خنده سخن می‌گوید، تو حد خویش نگاه نمی‌داری.» (بی‌هقی، ۱۳۸۹: ۴۵۹) این نوع خنده را می‌توان تلاش برای کتمان پرخاش و تهاجم نسبت به دیگری و دیگران دانست که در منازعات برای پیروزی یا تظاهر به آن در برابر مخالفان به کار می‌رود. خنده مزورانه‌ای که به معنی شادی و احساس واقعی فرد نیست، بلکه احساسی است که همانند شرکت‌کنندگان در جشن بالماسکه تغییر چهره می‌دهد و خود را در نقاب خنده یا لبخند نشان می‌دهد و لباس مبدل به تن می‌کند؛ همانند خنده حکیم بر/اسکندر رومی، اسکندر را: «...گفتند: در آن جا حکیمی است دانا و بر حل مشکلات توانا. وی را طلب کرد، چون بیامد شکلی دید از قبول طبع دور و طبع اهل قبول از وی نفور. وی گفت: این چه صورت غریب و هیکل مهیب است؟ حکیم از آن سخن برآشت و خندان در آن آشفته‌گی گفت: ...» (جامی، ۱۳۶۸: ۲۹)

۲.۳.۸- درد خند

درد خند نیز از جمله ترکیباتی است که علت، چگونگی و معنای خنده را به خوبی بیان می‌کند. مقصود از درد خند، خنده‌ای است که انسان‌ها با استفاده از آن، دردها و تألمات روحی و روانی را پنهان می‌کنند و خود را شادمان نشان می‌دهند. در این گونه خنده، علت خنده به دلیل قرار گرفتن میان دو موقعیت خوب و یا بد نیست، بلکه خنده بر شرایط بد است، از طرفی در این نوع از خنده، دو دلی بین خندیدن و گریستن وجود ندارد؛ زیرا کار از گریستن و هرگونه اقدام دیگری گذشته است. به نظر می‌رسد درد خند، خنده خمارآلود و خمیازه‌مانندی است که برای آرام شدن و قرار دادن روان و ذهن در حالت تعادل شکل می‌گیرد. درد خند، می‌تواند نتیجه برآورده نشدن انتظارات و توقعات فردی و اجتماعی و دور بودن انسان از شرایط مطلوب باشد؛ چنان که نویسنده کتاب «نفته‌المصدور»، پس از پشت سر گذاشتن حوادث ناگوار حمله مغول و دیدن مصائب آن، در پایان کتاب می‌گوید: «پیوسته پسته‌وار شوربختی خود را به درد خند پوشیده می‌دارم» (خرندزی، ۱۳۷۰: ۱۲۵-۱۲۴) در این جا نیز مانند طنز، ناسازگاری بن‌مایه خنده قرار می‌گیرد و خنده، تناقض میان خواستن و نرسیدن را به نمایش می‌گذارد. خنده زیرکی- که خود حافظ تواند بود- در شرح احوال زمانه، این ناسازگاری و پریشانی را نشان می‌دهد:

زیرکی را گفتم این احوال بین خندید و گفت: صعب‌روزی بوالعجب‌کاری پریشان‌عالمی
(حافظ، ۱۳۶۲: ۳۳۱)

هم‌آمیزی میان عقل و احساس پس از درک این تناقض که دست انسان برای هرگونه گره‌گشایی بسته است، خنده دردآلودی بر لب می‌آورد: «در خنده حیرت و درماندگی عقل هست و در گریه تألم روح. آنچه روح را متأثر می‌کند بین مردم مشترک است؛ اما در مراتب عقل تفاوت هست و در آنچه محرک خنده است نیز ناچار مراتب.» (زرین کوب، ۱۳۸۸: ۱۶۶). خنده در این معنا، با خنده‌ای که پس از حل مسئله‌ای بر لب می‌نشیند متفاوت است، درماندگی عقل پایان هر راه حل بی‌فرجامی را رقم می‌زند که در

قالب خنده نمود پیدا می‌کند. در «گلستان» نیز آن‌جا که پدر و مادری به کشته شدن فرزند خود در ازای نعمت بی‌کران، برای سلامت پادشاه رضایت می‌دهند (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۵۰) خنده پسر از سر درد و به دلیل گرفتاری در موقعیتی است که منطقی و پذیرفتنی به نظر نمی‌رسد، ولی باید آن را بپذیرد: «...جلاد قصد کرد، پسر سر سوی آسمان برآورد و تبسم کرد. ملک پرسیدش که در این حالت چه جای خندیدن است؟ گفت: ناز فرزندان بر پدران و مادران باشد و دعوی پیش قاضی برند و داد از پادشه خواهند. اکنون پدر و مادر به علت خطام دنیا، مرا به خون درسپردند و قاضی به کشتن فتوی داد و سلطان مصالح خویش اندر هلاک من همی‌بیند، به جز خدای عزّ و جل پناهی نمی‌بینم.» (سعدی، ۱۳۸۵: ۵۰) پسر در موقعیتی قرار گرفته است که هر سه حامی او دشمن او گشته‌اند و پناه‌بردن او به خداوند، نشان‌دهنده این است که وی از درمان درد خود ناامید گشته‌است و در نهایت همین خنده به‌ظاهر بی‌محل و معنای حاصل از آن، موجب رهایی او از هلاک می‌شود.

از طرفی، تغییر اوضاع و موقعیت فرد و مقایسه آن با روزگاران پیشین نیز خنده‌آور است. از این نظر در دردخند نوعی اعتراض نهفته است، ناسازواری و انعطاف‌ناپذیری، عامل این خنده پر درد می‌باشد که در آن نشانه‌ای از شادی نیست و اگرچه ممکن است تسکین‌دهنده باشد، ولی پُر از حسرت است: «مردی از دولت به نکبت افتاده بود، روزی در آن حال عطسه‌ای زد، جمعی که نزدیک او بودند گمان کردند که مگر بادی از او جدا شد. او را دشنام دادند و ناسزا گفتند. بخندید و گفت: عجب حالی است! در ایام دولت اگر نفخی از من جدا می‌شد، مردم آن را عطسه می‌شمردند و رحّمک الله می‌گفتند و اکنون که در نکبتم عطسه مرا ضربه حساب می‌کنند و لعنک الله می‌گویند.» (صفی، ۱۳۵۲: ۳۲۶) از سویی، میان گریه خندیدن می‌تواند نمود دیگری از دردخند باشد، گرفتارشدن در موقعیتی که دیگران، فرد را مقصر بدانند و او نتواند کاری پیش ببرد این احساس و خنده را ایجاد می‌کند. (نک. قاضی، ۱۳۳۸: ۵۲) در نتیجه، خنده می‌تواند به معنای ناتوانی و درماندگی باشد. به بن بست رسیدن نیز انسان را به خنده و تلاش روانی و رفتاری برای انطباق و سازش با موقعیت است که در بطن خود اعتراض هم دارد.

۲.۳-۹. خنده رد و تأیید

در موقعیت‌هایی که سخن یا عمل دیگران با ذهنیت ما سازگاری داشته باشد و معقول به نظر برسد یا منطقی تصور شود، یکی از واکنش‌های رفتاری ما می‌تواند خنده یا تبسم باشد. اگر مخاطب پذیرفتار سخن گوینده شود و گوینده بتواند با دلایل منطقی و گاه غیرمنطقی و ظرافت، نکته‌ای در کار کند و رضایت وی را حاصل نماید، این معنا از خنده بر لب می‌نشیند. در باب اول «گلستان»، سخنان ملک‌زاده کوتاه قد با مثال‌های پی‌درپی، به این دلیل است تا پدر به دیده تحقیر به او ننگرد، وی پس از بیان این که: «کوتاه خردمند به که نادان بلند. نه هر چه به قامت مهتر به قیمت بهتر و...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۰) هنر خویش را به پدر و ارکان دولت نشان می‌دهد تا این که: «پدر بخندید و ارکان دولت پسندیدند و برادران به جان برنجیدند» (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۰) نیز (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۵۱، ۶۳ و ۱۱۶) و در جای دیگر، پافشاری پادشاه بر عقوبت قاضی و تعیین مجازات برای وی که: «مصلحت آن بینم که تو را از قلعه به زیر اندازم تا دیگران نصیحت پذیرند و عبرت گیرند. گفت: ای خداوند جهان، پروده نعمت این خاندانم و این گناه نه تنها من کرده‌ام، دیگری را بینداز تا من عبرت گیرم. ملک را خنده گرفت و به عفو از خطای او درگذشت و...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۲۱) همچنین (نک. عبید زاکانی، ۱۳۴۲: ۲۵۱) تلاش شوخ‌طبعانه انسان برای تغییر در رأی و نظر دیگری و تأثیر بر وی برای جلب رضایت است تا چنین معنایی را در وی ایجاد کند و با خنده نشان دهد. حاضر جوابی فردی که اتفاقاً در موضع ضعف است و در شرایط ناخوشایندی گرفتار شده، طنز کلام، اعتماد به نفس، ایجاز سخن و قدرت تأثیرگذاری آن از جمله عواملی است که سبب ایجاد این گونه از خنده می‌شود. چنین خنده‌هایی معمولاً پس از یک ماجرای دشوار برای خنداننده حاصل می‌شود و تلاشی است برای خوش‌کردن خاطر مخاطب تا از سر تقصیر او درگذرد (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۷۷) همچنین هوشیاری فرد در گفتن سخن مبهم از جمله ذم شبیه به مدح، برای مخاطب خنده‌آور است (نک. عوفی، ۱۳۵۹: ۸۳) و آگاهی گوینده از آنچه باید بگوید و انجام دهد موجب این خنده و تبسم به معنای پذیرش می‌شود (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۷) گاهی دلایل و سخن فرد کاملاً غیرمنطقی است، ولی منطقی تصور می‌شود که به گفته برگسون همین امر موجب ایجاد خنده می‌شود (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۵۵-۵۴) و به همین دلیل ظریف و خنده‌آور است و موجب خنده و پذیرش مدعا می‌گردد (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۲۳-۲۲۲) چنان‌که: «درویشی بی‌سر و پا خواهی‌ای را گفت: اگر من بر در سرای

تو بمیرم با من چه می کنی؟ گفت: تورا کفن کنم و به گور سپارم. گفت: امروز به زندگی مرا پیراهنی پوشان و چون بمیرم بی کفن به خاک سپار. خواجه بخندید و او را پیراهنی بخشید. (صفی، ۱۳۵۲: ۳۷۰) از سوی دیگر، در مواردی ممکن است فرد از روی نادانی گفته دیگران را بپذیرد و این گونه بیندیشد که به خواسته خود رسیده و یا امکان دستیابی برای وی میسر است. (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۴۱)

از طرفی عکس این نیز روی می دهد، هرگونه عاملی که معیارهای انسان را تهدید کند، ممکن است با خنده طرد شود. در رد سخن گوینده، آن جا که در «گلستان» وزیر بر تربیت پذیری جوانی از طایفه دزدان عرب تأکید دارد و در واکنش به دیدگاه وی و رد آن: «مَلِک را تبسم آمد و گفت: عاقبت گرگ زاده گرگ شود/ گرچه با آدمی بزرگ شود» (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۴) که ادامه داستان و پایان ماجرا، گویای چنین معنایی در تبسم وی است. نیز خنده ملاح بر گفته سعدی همین مفهوم را در بردارد. (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۶۶) همچنین تبسم قاضی برای رد گفته یکی از متعلقان خود (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۲۲۰) و خنده پیر صد و پنجاه ساله بر پیشنهاد سعدی. (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۲۲۷) همچنین هنگامی که نظر دیگران برای مخاطب پذیرفتنی نیست و درکی از هم ندارند و به ظاهر سخن هر دو در جای خود درست است (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۷۳) و عمل ما بر اساس دیدگاه خودمان درست به نظر می رسد: «نابینایی در شب تاریک چراغی در دست و سبویی بر دوش در راهی می رفت. فضولی به وی رسید و گفت: ای نادان روز و شب پیش تو یکسان است و روشنی و تاریکی در چشم تو برابر. این چراغ را فایده چیست؟ نابینا بخندید و گفت: این چراغ نه از بهر خود است، از برای چون تو کوردلان بی خرد است تا با من پهلو زنند و سبوی مرا نشکنند.» (جامی، ۱۳۶۸: ۷۸) نیز (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۳۴) و (قآنی، ۱۳۳۸: ۲۳)

۲. ۳. ۱۰- خنده خاموشی

در مواقعی که در برابر نکته سنجی، ظرافت و نکته بلیغ دیگران، پاسخی کلامی برای بیان در ذهن شکل نمی گیرد، یکی از واکنش های ادراکی برای پایان دادن به ماجرا، خنده یا لبخند است. این نوع خنده همراه به حس لذت است. همانند خنده پسر کاشغری بر سعدی: «سالی محمدخوارزمشاه رحمت الله علیه با ختا برای مصلحتی صلح اختیار کرد. به جامع کاشغر درآمد، پسری دیدم نحوی... مقدمه نحو زمخشری در دست داشت و همی خواند: ضرب زید عمروا و کان المعتقدی عمروا. گفتم: ای پسر، خوارزم و ختا صلح کردند و زید و عمرو را همچنان خصومت باقی است؟ بخندید و مولدم پرسید...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۱۲) تفاوت این نوع از خنده با خنده پذیرش این است که در خنده پذیرش مجادله ای میان دو طرف در میان است؛ اما در خنده خاموشی، فرد ضمن نداشتن پاسخ، با استفاده از خنده موضوع بحث را تغییر می دهد.

۲. ۳. ۱۱- خنده از سر شگفتی، نادانی و دانایی

هرگاه سخن یا عمل غیر قابل باور بشنویم و ببینیم، دچار حیرت می شویم که علاوه بر واکنش های کلامی، ایما و اشارات می توانند بیانگر شگفتی ما باشند. یکی از علت های خنده را شگفت زدگی ذکر کرده اند (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۵۳)؛ بنابراین خنده و تبسم برای اظهار حیرت از اعمال انسانی است. عدم انطباق با محیط اجتماعی و هنجارها فرهنگی یکی از عوامل این شگفتی است: «ابونواس مستی بدید و از دیدن او در حیرت شد و بخندید. گفتندش: از چه می خندی که تو خود هر روز چون او باشی؟ گفت: زیرا که من پیش از دیگر مردم مست شوم و پس از آنان به هوش آیم از این رو حال مستان را پس از خود ندانم که چیست» (عبیدزاکانی، ۱۳: ۲۵۷) نیز (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۷۱) از طرفی، جمع دو حالت متناقض، سبب شگفتی و حیرت می شود و خنده بر لبان می آورد، خنده حجاج بن یوسف بر شعبی که روزی بر وی بود و اکنون با وی از همین گونه است: «...حجاج بخندید و گفت: عجب کاری! شعبی دیروز با ما شمشیر می زد و امروز در پیش ما عذر سقیم و سخن نامستقیم می گوید...» (عوفی، ۱۳۵۹: ۵۷) نیز خنده /نوری/ بیوردی بر مردی که ادعا می کرد انوری است: «...انوری بخندید و گفت: شعرزد دیده بودم؛ اما شاعرزد ندیده بودم.» (صفی، ۱۳۵۲: ۲۲۸) نیز (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۴۱)

اگرچه خنده از طریق ادراک صورت می گیرد؛ اما چنان که گفته شد، این ادراک از موقعیت، ممکن است نادرست باشد، ولی درست تصور شود؛ از این رو نادانی هم می تواند معنایی نهفته در خنده و تبسم باشد: «زنی فاحشه را گیسو بریده بر خری سوار کرده به

بازار و برزن می گردانیدند... در آن میان فاحشه را نظر بر زنی افتاد که با وی سابقه معرفتی داشت، تبسمی کرد و گفت: ای خواهر توانی این نقل را نقل محافل کنی و پیرایه‌ای بر آن بندی تا مگر موجب رسوایی من شود؟!» (قآنی، ۱۳۳۸: ۱۷۵) همچنین برای خنده و تبسم از روی نادانی (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۱۱۵-۱۱۴) از سوی دیگر، آگاهی از امری که دیگران از آن بی‌خبرند نیز موجب خنده می‌شود. همانند خنده خسرو پرویز بر حاجبی که گمان می‌کرد کسی وی را هنگام دزدیدن «طبق زرین» ندیده است، درحالی که خسرو پرویز دیده بود: «...و چون سالی بر این حدیث بگذشت، پرویز همان موضع جشنی ترتیب کرد و آن حاجب هم بر آن انواع لباس‌ها عاریت کرد و خود را پیش خدمت پرویز انداخت. پرویز را چون چشم بر وی افتاد، بخندید و او را پیش خواند و آهسته در گوش او گفت که: مگر طبق تمام خرج شده است؟ آن حاجب در پیش پرویز در خاک بغل‌تید و...» (عوفی، ۱۳۵۹: ۹۶) نیز برای خنده و تبسم بر عدم فهم و نادانی افراد درباره مصلحت فعل یا سخنی (نک. عوفی، ۱۳۵۹: ۱۵۴) از طرفی، هرگاه متوجه شویم که مخاطب نسبت به امری آگاهی یافته است و به راز ماجرا و واقعه‌ای پی برده است نیز برای ما تبسم‌انگیز و خنده‌آور است. (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۲۱) و (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۱۷۱)

۲.۳.۲- خنده شادی

نخستین و معمول‌ترین معنایی که با دیدن خنده کسی به ذهن می‌آید، شادی است. این نوع از خنده با طنز، آبرونی، هزل، هجو، فکاهه، لطیفه، مزاح و کمدی در ارتباط است و یک سوی لذت‌بردن از دریافت نکته‌سنجی دیگران، خنده شادمانی است؛ البته این شادی می‌تواند به دلیل شکستن هنجارهای فرهنگی و اجتماعی هم باشد. از ویژگی‌های طنز خوب، خنداندن است و طنازی و حاضر جوابی دیگران در کوتاه‌ترین زمان عامل این خنده می‌باشد. علت شادی این خنده اجتماع نقیضین است؛ چنان‌که مشاهده بی‌منطقی، موجب خنده می‌شود. به گفته صفی که کتاب «لطائف‌الطوائف» را با هدف شادکردن خاطر ممدوح نوشته است (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲) مزاح و خنده: «موجب تفریح قلوب و تطیب نفوس اخوان و سبب انس و الفت و مهر و محبت دوستان است.» (صفی، ۱۳۵۲: ۸) از سویی، وجود طلحکان و مسخرگان در دربار پادشاهان برای دوری آنان از قبض و غضب به همین دلیل بوده است؛ آنان را می‌گماشتند تا خاطر پادشاه را از خشم و شتاب‌زدگی در تصمیم‌گیری دور دارند که البته برای این کار جایزه‌های گزافی هم می‌دادند (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۹۶) این امر خود نشان‌دهنده این است که برخلاف نظر میخایل باختین خنده نیز در کنار امور دیگر، ابزاری در دست صاحب‌قدرتان است. از طرفی، خنده شادی بر انعطاف‌پذیری می‌افزاید و از خشکی، که مانع تحرک فرد و جامعه است، می‌کاهد: «جمعی عزم سفر کردند و طفیلی با ایشان بود، هریک برای خرج غذا تعهدی کردند؛ یکی گفت: من نان آورم و دیگری گفت: حلوا دهم. طفیلی خاموش بود، او را گفتند: تو را سهم چه باشد؟ گفت: لعنت. از گفته او بخندیدند و خرجش را بخشیدند.» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۵۹-۲۵۸) نیز (نک. عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: صص ۲۶۰-۲۵۹ و ۲۶۱) و (جامی، ۱۳۶۸: ۴۹) از سوی دیگر، دست‌انداختن دیگران موجب خنده می‌شود؛ همانند امتناع اعرابی از دادن شراب به مهمان خود (خلیفه) برای بار چهارم: «...قدح اول که بخوردی دعوی کردی که خاصگی‌ام و دوم که خوردی گفתי من سفه‌سالار مهدی‌ام و سوم که خوردی دعوی خلافت کنی، اگر چهارم بخوری دعوی نبوت کنی و گویی من محمد رسول الله‌ام! و همین ساعت فرشتگان بیایند و مرا مزاحمت دهند. امیرالمؤمنین از این سخن بسیار بخندید...» (عوفی، ۱۳۵۹: ۲۹۰) نهایت لذت از خنده، خنده شادی است، جایی که از معانی دیگر تهی می‌شود و معنای ذاتی خود را بازمی‌یابد. به عقیده نگارندگان در اعصار گذشته، انسان آزادانه‌تر اصل و ذات خنده را حفظ می‌کرد، ولی با رشد ذهن و زبان، گسترش روابط اجتماعی انسان‌ها در طول زمان و شهرنشینی، خنده و لبخند کارکرد و معنای مرموز و پیچیده‌تری پیدا کرده است. به‌طور کلی خنده، انسان را ساده‌تر بیان می‌کند و از پیچیدگی‌های درونی و بیرونی دور می‌نماید. این رهاسازی، با خود شادی به همراه دارد: «سلطان محمود روزی در غضب بود، طلحک خواست که او را از آن ملالت بیرون آرد. گفت: ای سلطان نام پدرت چه بود؟ سلطان برنجید. روی بگردانید. طلحک باز برابر رفت و همچنین سؤال کرد. سلطان گفت: مردک قلنبان سگ، تو با آن چه کار داری؟ گفت نام پدرت معلوم شد. نام پدر پدرت چون بود؟ سلطان بخندید.» (عبیدزاکانی، ۲۷۰-۲۶۹)

چنان‌که در مقدمه مقاله گفته شد، در خنده، نقش زبان را نباید از نظر دور داشت؛ زیرا در اغلب موقعیت‌های خنده‌آور، زبان (واژگان و جملات) نقش اساسی دارد. تقابل زبانی برای سرکوب و سماجت برای اظهار معنا با بهره‌گیری از موقعیت زبان،

خنده‌آور است: «لطفی شاعر تربیت کرده میرزا بایسنقر بود. روزی قصیده ردیف «باغ» مولانا مظفر هروی را جواب نیکو گفت و به عرض میرزا رساند، فرمود که قصیده «سرای» او را نیز جواب گوی. گفت: اول بینم که از باغ او چه بر خورم بعد از آن قدم در سرای او نهادم. میرزا بخندید و او را صله وافر داد.» (صفی، ۱۳۵۲: ۲۲۳) به علاوه، میان دو نفر شاهد ماجرای بودن می‌تواند جالب و خنده‌آور باشد؛ همانند خنده هارون بر ماجرای اصمعی و /عربی (نک. جامی، ۱۳۶۸: ۷۶) از سویی، دست‌انداختن و کج‌فهمی دیگران باعث خنده و تبسم شادی می‌شود (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۱۰) و یا پیروزی بر کسی لذت‌بخش و شادی‌آور است (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۲۲۰) همچنین تعریف کردن ماجرای مشابه برای کسی و خندانیدن او به قصد کاستن خشم و غضب وی (نک. عوفی، ۱۳۵۹: ۱۲۵-۱۲۴) و درگیری دیگران و گفت و شنید ظریفانه آنان (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۲۴)، بیان دلایل غیرمنطقی برای عمل ناپسند خود (نک. صفی، ۱۳۵۲: ۱۴۰) خنده‌آور و شادکننده است. از طرفی، احساس رضایت از عمل دیگران به جهت کاری که می‌کنند و سودی که می‌رسانند، موجب تبسم شادی است. (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۱۷۲)

۱۳.۳.۲- شکرخند

خنده می‌تواند بیان‌کننده احساس خوشایند نسبت به دیگری باشد و ابزاری ارتباطی برای بیان نیازهای عاطفی و روانی قرار گیرد. شکرخند خاص عاشق و معشوق است و در متون غنایی؛ به‌ویژه در نظم نمود بیشتری دارد. شیرینی خنده و تبسم، بیان‌کننده نیت درونی برای بیان تفاهم است و به همین دلیل عاشق خواهان آن می‌باشد:

چون گرانی به پیش شمع آید خیزش اندر میان جمع بکش
ور شکرخنده‌ای است شیرین لب آستینش بگیر و شمع بکش
(سعدی، ۱۳۸۵: ۱۹۹)

بیان عشق و احساس تعلق، پسند دیگری بودن و بسیاری از معانی دیگر میان دو تن با خنده و لبخند قابل بیان است: «...جوان با خاطر فارغ از همه چیز گوش با خواجه داشت و چشم بر کنیزک. هر چه آن به غمزه سؤال می‌کرد، این به ابرو جواب می‌داد و هر چه آن به طره گره می‌بست، این به شکرخنده می‌گشاد.» (جامی، ۱۳۶۸: ۶۴) معمولاً لب شیرین کردن و خنده معشوق برای دلبری است و عاشق آن را به فال نیک می‌گیرد و البته نباید پنداشت این خنده و تبسم همواره معنای مطلوب دارد، بلکه همچون مواقع دیگر که جایگاه و موقعیت خنداننده و خنده‌زن و اقتضای حال بر معنای خنده تأثیرگذارند، در این خنده غنایی و رمانتیک نیز می‌توان معانی مختلفی با توجه به خواسته فرد یافت و دریافت: «دختر در پرده چون گل رعنا از سر طنز بر جوان می‌خندید و جوان همه روز دراز از سر نیاز می‌گریست...» (ظهیری سمرقندی، ۱۳۶۲: ۱۹۴) بنابراین خنده نشانه‌ای از دوستی و نزدیکی است و به همین دلیل توصیه شده است که نباید با زیردستان و خردان به بازی و خنده پرداخت؛ زیرا موجب سرکشی ایشان می‌شود. (نک. سعدی، ۱۳۸۵: ۱۹۴)، (عوفی، ۱۳۵۹: ۲۰۴-۲۰۳) (جامی، ۱۳۶۸: ۳۰) و (صفی، ۱۳۵۲: ۸) پس در خنده نیز همانند سخن، برجای بودن و مقتضای حال مهم است و خنده فصاحت و بلاغت دارد.

۱۴.۳.۲- خنده تعریضی

تعریض از جمله شیوه‌های بیان غیرمستقیم کلام و پیام است که بیان و درک مفهوم جانبی آن نیازمند عقل و تمهید است و به همین دلیل زیرکی گوینده و هوشمندی مخاطب در دریافت آن مؤثر است؛ بر همین اساس است که شناخت مخاطب و مقتضای حال بر چگونه بیان کردن آن اثر می‌گذارد. خنده یا تبسم تعریضی حاصل آگاهی فرد از حقیقت ماجرای است که دیگران در تلاشند تا آن را پنهان کنند. خنده و تبسم نشان می‌دهد که واقعیت امر برای فرد آشکار است و با قرینه حالیه کمک می‌کند تا مخاطب این معنا را در ذهن خود بسازد. همانند تبسم پیامبر(ص) بر یکی از یاران خود: «...جماعتی از زنان صاحب‌جمال دیدم که نشسته بودند با هم سخنان می‌گفتند. من برگشتم و حله خود پیوشیدم و رفتم پیش ایشان نشستم، ناگاه دیدم حضرت از خیمه بیرون آمد و گفت: یا ابا عبدالله چرا نزد این‌ها نشسته‌ای؟ ترسیدم و گفتم یا رسول‌الله شتری دارم به‌غایت نفور و جهنده می‌خواستم که این

جماعت جهت بندکردن آن رسانی بتابند. حضرت هیچ نفرموده روان شد. من از عقب رفتم چون از آن منزل کوچ کردیم هر جا که به من می‌رسید تبسم می‌نمود و می‌فرمود: السلام علیک یا ابا عبدالله شتر نفور تو چه کرد! من از گفتار خجل می‌شدم...» (صفی، ۱۳۵۲: ۱۸) همچنین (نک. منشی، ۱۳۸۶: ۱۲۲)

۱۵.۳.۲- خنده اعتراضی

در جایی که امکان اعتراض و مخالفت با عمل دیگران به دلایل مختلف از جمله در مقام ضعف‌بودن، ترسیدن و... وجود نداشته باشد، خنده و تبسم روشی مناسب و مسالمت‌آمیز برای بیان چنین احساسی است. عبید زاکانی در رساله «صد پند» می‌گوید: «طمع از خیر کسان ببرید تا به ریش مردم توانید خندید» (عبیدزاکانی، ۱۳۴۲: ۲۰۵)؛ بنابراین با این شیوه، فرد هم واکنشی از خود نشان می‌دهد تا کاری کرده باشد و هم اعتراض به شیوه‌ای است که عواقب ناگواری برای وی ندارد: «روزی اسکندر عرض لشکر کرد که داعیه حرب دارا داشت و در آن روز بر اسبی بادرفتار و برق کردار سوار بود؛ ناگاه سپاهی دید که بر اسب لاغر لنگی نشسته بود و از پیش او بگذشت. اسکندر در غضب شد و بفرمود تا او را از اسب فروکشیدند، در آن محل سپاهی بخندید. اسکندر را در آن وقت خنده او عجب نمود. او را پیش طلبیده سبب خنده پرسید، گفت از غضب و حکم تو مرا خنده آمد که تو بر آلت فرار نشسته‌ای و من بر آلت قرار و ثبات و با وجود این غضب میرانی و مرا ایذا می‌رسانی. اسکندر آن سخن از او پسندید و او را از سرهنگان لشکر گردانید.» (صفی، ۱۳۵۲: ۱۲۷) از این روی، علاوه بر این که خنده نشانه اعمال قدرت است، می‌تواند نشان‌دهنده مخالفت با قدرت و نوعی واکنشی شکوه‌آمیز باشد: «روزی سلطان محمود به دارالشفا آمده بود. دید که دیوانه‌ای را در زنجیر کشیده‌اند و به افراط می‌خندد. گفت: ای دیوانه این چه خنده است؟ گفت: بر تو می‌خندم که به پندار پادشاهی عجب مغروری و از راه صواب و آداب ادب دوری...» (صفی، ۱۳۵۲: ۴۱۸) نیز (نک. قآنی، ۱۳۳۸: ۵۲) همچنین اعتراض فراش بر قآنی به این دلیل که شأن عالمان را رها کرده و به لهو و لعب پرداخته است: «...به دارالخلافه در روز نوروز جشنی فیروز ساخته بودند، تماشا را پیش رفتم، فراشی بر طرف رویم طپانچه محکم زد، طرف دیگر پیش بردم، بخندید که عجب بیکاری و غریب بی‌عاری...» (قآنی، ۱۳۳۸: ۱۶۵) در نتیجه، خنده اعتراضی برای اصلاح نقص است؛ زیرا همان‌گونه که زشتی و امر معیوب موجب خنده می‌شود (نک. برگسون، ۱۳۹۹: ۴۰) برای جلوگیری از تکرار نقص، می‌خندیم تا آن را اصلاح کنیم و این مهم‌ترین کارکرد طنز شمرده شده است. (نک. رستگارفسائی، ۱۳۸۰: ۲۲۰-۲۱۹)

۱۶.۳.۲- خنده خجلت و حیا

اظهار شرمساری از کرده خویش می‌تواند صرفاً با خنده و تبسم باشد، در چنین موقعیتی فرد به اشتباه خود پی برده است، از این رو خنده وی با پذیرش و پشیمانی همراه است: «دزدی به طمع نوایی به کلبه بینوایی درآمد، جز دیگی و پاره‌گلیمی که فقیر بر خود پیچیده بود، نیافت. با خود گفت: ما لا یدرک کله لایترک کله. لاجرم دیگ را برداشت و بیرون شد. فقیر برخاست و مشایعت وی کرد. دزد او را دید که فرا دنبالش می‌رود. گفت: فقیرا چه اراده داری؟ گفت: اراده کوچ، تو دیگ را برداشتی و من گلیم را. دزد بخندید و دیگ را بر زمین گذاشت.» (قآنی، ۱۳۳۸: ۴۳) از طرفی، هنگامی که شرم و حیا مانع پاسخی همسان به تعدی و آزار دیگران شود، تبسم راهی برای کنترل خود و نشان دادن این نگهداری است: «...چون آن جانب جسارت اجنبیان را دید، تبسم کردن آغاز نهاد و ملاطفت و دلجویی ساز و نعم ما قال الفرزدق:

یغضی حیاء و یغضی من مهابتہ	فلا یکلم الا حین یبسم
مگر به خنده درآیی وگرنه هیبت تو	زبان عارف و عامی ببندد از گفتار

(قآنی، ۱۳۳۸: ۸۳)

۳- نتیجه‌گیری

خنده در بستر زبان شکل می‌گیرد و همین که انسان می‌خندد، با عامل زبان مفاهیمی را درک کرده است و در حین خندیدن نیز معانی را در ذهن خود دارد؛ بنابراین خنده و لبخند زیانمند اند و زبان بستر بیان معانی گوناگون است. خنده زبانی دارد که در پس آن معانی‌ای آشکار یا نهفته بیان می‌شوند و از این روی به جای سخن می‌نشیند. در متون نثر تاریخی و تمثیلی که روابط انسانی به‌خوبی به نمایش درمی‌آیند، خنده در کنار سخن قرار می‌گیرد و گفتنی یا ناگفتنی‌هایی را جلوه‌گر می‌سازد. گاهی نیز آنچه را که نگفتنی است، پنهان می‌دارد؛ بنابراین خنده نیز چون دیگر امور انسانی، بخشی از واقعیت نیست و می‌تواند دروغین باشد. خنده و تبسم وابسته به طبقه اجتماعی خاصی نیستند و برای همگان ملموس‌اند؛ اما رده و مقام اشخاص بر چگونگی و معنای آن تأثیرگذار است. این دو رفتار انسانی با موقعیت کلام در ارتباط هستند و همانند سخن می‌توان برای آن‌ها فصاحت و بلاغت در نظر گرفت. خنده، گفتمانی چندزبانی دارد و ممکن است برداشت‌های متناقضی را ایجاد کند. ابهام‌انگیزی خنده به دلیل نداشتن نظام نشانه‌داری همچون زبان است تا معانی را در خود به‌روشنی بیان نماید؛ از این رو تنها زمینه کلام می‌تواند ما را در فهم آن یاری کند. خنده نیز مانند سخن، هدفمند است. تفاوت‌های عاطفی موجود در خنده و تبسم، حاصل اهداف و انگیزه‌های گوناگونی است که در آن دو وجود دارد؛ گرچه خنده و تبسم، نمودی از شادی و نشاط در خود دارند، ولی همیشه نمودار آن دو نیستند؛ بنابراین به دلیل وجود علت‌های مختلف، معانی گوناگونی دارند و یکی از شیوه‌های ارتباطی برای بیان مفاهیمی چون اعتراض، تعریض، اظهار شگفتی، علاقه، شادی، تمسخر، رد و تأیید، بیان ناکامی، تألمات، خشم، پنهان کردن حس و اندیشه حقیقی و انکار آن و دیگر معانی است.

معنای خنده	تعداد هر یک از معانی	درصد هر یک از معانی
رد و تأیید	۲۳	۱۵/۴۴
شادی	۲۲	۱۴/۷۷
تمسخر	۲۰	۱۳/۴۲
بخشش و دلسوزی	۱۹	۱۲/۷۵
شگفتی، نادانی و دانایی	۱۶	۱۰/۷۴
درد خند	۱۲	۸/۰۶
اعتراض	۹	۶/۰۴
زهرخند و تلخ خند	۸	۵/۳۷
تعریض	۵	۳/۳۶
پرخاش	۳	۲/۰۱
خنده بر خود	۳	۲/۰۱
شکرخند	۳	۲/۰۱
کتمان	۲	۱/۳۴
خجلت و حیا	۲	۱/۳۴
خاموشی	۱	۰/۶۷۲
قرابت	۱	۰/۶۷۲
جمع تعداد و درصد	۱۴۹	۱۰۰

جدول ۱: تعداد و درصد هر یک از معانی خنده در متون بررسی شده

فهرست منابع

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. اخگری، محمد. (۱۴۰۱). «مفهوم‌پردازی نظری ایتسام در ادبیات عرفانی برای طراحی طنز رسانه‌ای». *فصلنامه علمی رسانه‌های دیداری و شنیداری*. دوره ۱۶، شماره ۱ (پیاپی ۴۱)، صص ۵-۲۶.
۲. باختین، میخائیل. (۱۳۹۶). *تخیل مکالمه‌ای*. ترجمه رویا پورآذر. تهران: نشر نی.
۳. برگسون، هانری. (۱۳۹۹). *خنده/جستار در معنی امور خنده‌آور*. ترجمه مهستی بحرینی. تهران: انتشارات نیلوفر.

۴. بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۸۹). *تاریخ بیهقی*. به کوشش خلیل خطیب رهبر. تهران: مهتاب.
۵. پوینده، محمدجعفر. (۱۳۷۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات*. تهران: انتشارات نقش جهان.
۶. جامی، نورالدین عبدالرحمان. (۱۳۶۸). *بهارستان*. تصحیح اسماعیل حاکمی. تهران: انتشارات موسسه اطلاعات.
۷. جمال‌الدین محمدبن عبدالرزاق اصفهانی. (۱۳۶۲). *دیوان*. تصحیح حسن وحیددستگردی. تهران: انتشارات سنایی.
۸. حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۶۲). *دیوان*. به اهتمام محمد قزوینی و قاسم غنی. تهران: زوآر.
۹. حبله‌رودی، محمدعلی. (۱۴۰۲). *جامع‌التمثیل*. تصحیح حسن ذوالفقاری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۰. خزندزی زیدی نسوی، شهاب‌الدین. (۱۳۷۰). *نفقه‌المصدور*. تصحیح و توضیح امیرحسن یزدگردی. تهران: نشر ویراستار.
۱۱. ر. پالمر، فرانک. (۱۳۶۶). *نگاهی تازه به معنی‌شناسی*. ترجمه کورش صفوی. تهران: نشر مرکز.
۱۲. رستگارفسای، منصور. (۱۳۸۰). *انواع شعر فارسی*. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
۱۳. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۸). *شعر بی دروغ شعر بی نقاب*. تهران: انتشارات علمی.
۱۴. سعدی شیرازی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۵). *کلیات سعدی*. تصحیح محمد علی فروغی. تهران: انتشارات هرمس.
۱۵. سیویلی، زیوار. (۱۳۹۸). *خنده و فلسفه*. ترجمه سامان سلیمانی. تهران: نشر دات.
۱۶. شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۶). *زمینه اجتماعی شعر فارسی*. تهران: اختران.
۱۷. صفوی، کورش. (۱۳۸۳). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: سوره مهر.
۱۸. صفی، فخرالدین علی. (۱۳۵۲). *لطائف الطوائف*. به اهتمام احمد گلچین معانی. تهران: شرکت نسبی اقبال و شرکاء.
۱۹. ظهیری سمرقندی، محمدبن علی بن محمد. (۱۳۶۲). *سندبادنامه*. به اهتمام و تصحیح احمد آتش. تهران: کتاب فرزانه.
۲۰. عبید زاکانی. (۱۳۴۲). *کلیات*. به اهتمام پرویز اتابکی. تهران: انتشارات کتابفروشی زوآر.
۲۱. عنصرالمعالی، کیکاوس بن اسکندر. (۱۳۴۵). *قابوس‌نامه*. تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲۲. عوفی، محمد. (۱۳۵۹). *جوامع‌الحکایات و لوازم‌الروایات*. تصحیح امیر بانو مصفا کرمی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۲۳. فخرالدین اسعد گرگانی. (۱۳۹۵). *ویس و رامین*. تصحیح محمد روشن. تهران: صدای معاصر.
۲۴. فروید، زیگموند. (۱۳۹۹). *لطیفه و ارتباطش با ناخودآگاه*. ترجمه آرش امینی. تهران: انتشارات ارجمند.
۲۵. قآنی شیرازی، میرزا حبیب‌الله. (۱۳۳۸). *پرشان*. تصحیح انجمن ادب فارس. شیراز: کتابفروشی محمدی شیراز.
۲۶. منشی، نصرالله. (۱۳۸۶). *کلیله و دمنه*. تصحیح و توضیح مجتبی مینوی. تهران: امیرکبیر.
۲۷. مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی. (۱۹۳۳). *مثنوی معنوی*. تصحیح رینولد الین نیکلسون. لیدن: چاپخانه بریل.
۲۸. نظامی عروضی، احمد بن عمر. (۱۳۸۵). *چهارمقاله*. تصحیح محمدقزوینی. تصحیح مجدد و شرح لغات و عبارات محمد معین. تهران: جامی.
۲۹. نیچه، فریدریش. (۱۳۹۵). *چنین گفت زرتشت*. ترجمه مسعود انصاری. تهران: انتشارات جامی.

References

- Akhgari, Mohammad. (2022). "Theoretical Conceptualization of Smile in Mystical Literature for Designing Media Satire". *Scientific Journal of Visual and Auditory Media*. Vol. 16, No. 1 (Serial 41), pp. 5-26. (in Persian)
- Bakhtin, Mikhail. (2017). *The Dialogic Imagination*. Translated by Roya Pour Azar. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Bergson, Henri. (2020). *Laughter (An Essay on the Meaning of the Comic)*. Translated by Mahasti Bahreini. Tehran: Niloofer Publications. (in Persian)
- Bayhaqi, Abolfazl. (2010). *Tarikh-e Bayhaqi*. Edited by Khalil Khatib Rahbar. Tehran: Mahtab. (in Persian)
- Civili, Zibaor. (2019). *Laughter and Philosophy*. Translated by Saman Soleimani. Tehran: Dat Publishing. (in Persian)
- Fakhr al-Din As'ad Gorgani. (2016). *Vis and Ramin*. Edited by Mohammad Roshan. Tehran: Sedaye Moaser. (in Persian)

- Freud, Sigmund. (2020). *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. Translated by Arash Amini. Tehran: Arjmand Publications.(in Persian)
- Hafez Shirazi, Shams al-Din Mohammad. (1983). *Divan*. Edited by Mohammad Qazvini and Qasem Ghani. Tehran: Zavvar.(in Persian)
- Hablaroudi, Mohammad Ali. (2023). *Jami' al-Tamthil*. Edited by Hassan Zolfaghari. Tehran: Elmi va Farhangi Publications.(in Persian)
- Jami, Nooruddin Abdurrahman. (1989). *Baharestan*. Edited by Esmaeil Hakemi. Tehran: Ettela'at Institute Publications.(in Persian)
- Jamal al-Din Mohammad ibn Abd al-Razzaq Isfahani. (1983). *Divan*. Edited by Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Sanai Publications.(in Persian)
- Kharandazi Zaidi Nasavi, Shahab al-Din. (1991). *Nafthath al-Masdur*. Edited and annotated by Amir Hassan Yazdgerdi. Tehran: Virastar Publishing.(in Persian)
- Monshi, Nasrallah. (2007). *Kalila and Dimna*. Edited and annotated by Mojtaba Minovi. Tehran: Amirkabir.(in Persian)
- Nizami Arouzi, Ahmad ibn Omar. (2006). *Chahar Maqaleh*. Edited by Mohammad Qazvini. Re-edited and annotated by Mohammad Moin. Tehran: Jami. .(in Persian)
- Nietzsche, Friedrich.(2016). *Thus Spoke Zarathustra*. Translated by Masoud Ansari. Tehran: Jami Publications.(in Persian)
- Obeyd Zakani. (1963). *Kulliyat*. Edited by Parviz Atabaki. Tehran: Zavvar Bookstore Publications.(in Persian)
- Onsor al-Ma'ali, Keikavus ibn Eskandar.(1966). *Qabusnameh*. Edited by Gholamhossein Yousefi. Tehran: Translation and Book Publishing Institute.(in Persian)
- Oufi, Mohammad. (1980). *Javami' al-Hikayat wa Lavami' al-Revayat*. Edited by Amir Banu Mosaffa Karimi. Tehran: Iranian Culture Foundation Publications.(in Persian)
- Palmer, F. R. (1987). *Semantics: A New Outline*. Translated by Kourosh Safavi. Tehran: Markaz Publishing.(in Persian)
- Poyandeh, Mohammad Jafar. (1998). *An Introduction to the Sociology of Literature*. Tehran: Naghsh-e Jahan Publications.(in Persian)
- Qa'ani Shirazi, Mirza Habibollah. (1959). *Parishan*. Edited by Anjoman-e Adab-e Fars. Shiraz: Mohammadi Bookstore, Shiraz.(in Persian)
- Rumi, Jalal al-Din Mohammad Balkhi. (1933). *Masnavi-e Ma'navi*. Edited by Reynold Alleyne Nicholson. Leiden: Brill Publishers.(in Persian)
- Rastegar Fasaee, Mansour. (2001). *Types of Persian Poetry*. Shiraz: Navid-e Shiraz Publications.(in Persian)
- Sa'di Shirazi, Mosleh al-Din.(2006). *Kulliyat-e Sa'di*. Edited by Mohammad Ali Foroughi. Tehran: Hermes Publications.(in Persian)
- Shafi'i Kadkani, Mohammad Reza. (2007). *Social Context of Persian Poetry*. Tehran: Akhtaran.(in Persian)
- Safavi, Kourosh. (2004). *An Introduction to Semantics*. Tehran: Soureh Mehr. .(in Persian)
- Safi, Fakhr al-Din Ali. (1973). *Lata'if al-Tawa'if*. Edited by Ahmad Golchin Ma'ani. Tehran: Nisbi Eqbal va Shoraka Company.(in Persian)
- Zahiri Samarqandi, Mohammad ibn Ali ibn Mohammad. (1983). *Sindbadnameh*. Edited and annotated by Ahmad Atash. Tehran: Farzan Book.(in Persian)
- Zarrinkoub, Abdolhossein.(2009). *Poetry Without Lies, Poetry Without Mask*. Tehran: Elmi Publications. .(in Persian)